

Llibres, llibreters i llibreries a la Roma antiga*

Josep Lluís Vidal
Universitat de Barcelona

RESUM

Article sobre l'edició i venda dels llibres al llarg de la història de Roma, la mena de públic que els adquiria, i les biblioteques privades i públiques en què s'emmagatzemaven. És reflexiona sobre a partir de quin moment es pot parlar de llibres i lectura a Roma, l'abast de la seva difusió i el funcionament del negoci editorial recolzant-se en el testimoni de diversos autors, com ara Ciceró, Livi, Plini, Catul o Marcial.

ABSTRACT

In this essay some remarks are made about the edition and selling of books in ancient Rome, the people who purchased them and the private or public libraries where they were stored. Reflexions are made to determine from which moment of Roman history one can talk about books and reading, the scope of its diffusion and how editorial business worked. Proof is to be found in some passages of Latin authors like Cicero, Livy, Pliny, Catullus or Martial.

Proposo que comencem, *in medias res*, per la lectura de dos textos de Plini el Jove (n. 62 - † ca. 114) i un del poeta Marcial (n. 40 - † 102) que ens poden il·lustrar prou bé sobre quina era la difusió que podia assolir un llibre publicat a Roma durant les darreres dècades del segle i de la nostra era. En el primer text Plini explica a Màxim, corresponsal seu, una conversa recent amb el seu amic Corneli Tàcit, el gran historiador romà:

Numquam tamen maiorem cepi uoluntatem, quam nuper ex sermone Corneli Taciti. narrabat sedisse secum circensibus proximis equitem Romanum: hunc post uarios eruditosque sermones requisisse 'Italicus es an prouin-

* Aquest treball s'emmarca dintre del Projecte de Recerca FFI 2008-01759 finançat pel Ministeri d'Educació. El professor Joan Bastardas ha llegit i millorat l'original amb les seves observacions i la doctora Maria Paredes ha col·laborat en la seva correcció. Quedi constància del meu agraïment per llur gentil ajuda i de la meva exclusiva responsabilitat en els errors.

cialis?': se respondisse 'nosti me, et quidem ex studiis': ad hoc illum 'Tacitus es an Plinius?'. exprimere non possum, quam sit iucundum mihi, quod nomina nostra quasi litterarum propria, non hominum, litteris redduntur, quod uterque nostrum his etiam ex studiis notus, quibus alter ignotus est.

Mai, però, no he estat tan satisfet com en una conversa que fa poc he tingut amb Corneli Tàcit. Em contava que en els recents jocs circenses seia al seu costat un cavaller romà. Aquest, després de diverses i erudites converses, li preguntà: «Ets itàlic o provincial?», i ell respon: «Segur que em coneixes, i això pels meus escrits!» I l'altre: «Per ventura ets Tàcit, o bé Plini?» No tinc paraules per expressar-te com m'alegra de veure vinculats els nostres noms a les lletres com si fossin noms literaris i no d'homes, que cadascun de nosaltres sigui remarcats a causa dels estudis per aquells que altrament ens desconixerien.¹

La interpretació justa del lloc de Plini, crec que és la següent: el desconegut vol saber amb qui està parlant i fa una primera aproximació: «Ets itàlic o provincial?»... I Tàcit, que li veu la intenció, li contesta: «Ja em coneixes pels meus escrits». És a dir, li planteja una endevinalla tot donant-li una pista. I l'altre ho veu clar: «O ets Tàcit o ets Plini». Naturalment, allò que serveix al nostre propòsit no és tant constatar l'orgull comprensible i la satisfacció de Plini, com el fet que l'anècdota palesa que dos escriptors romans podien ser coneguts per la difusió dels seus escrits. I no tan sols en la *urbs*, a Roma, sinó per tot l'Imperi, com es veu clarament en el segon text de Plini: «Bibliopolas Lugduni esse non putabam, ac tanto libentius ex litteris tuis cognoui uenditari libellos meos, quibus peregre manere gratiam, quam in urbe collegerint, delector». «No em pensava que hi hagués llibreters, a Lió, i m'ha estat molt agradable d'assabentar-me, per la teva lletra, que venen els meus llibrets. M'afalaga que l'èxit que obtingueren a la ciutat persisteixi a fora».² I és també allò que, amb més gràcia, ve a dir Marcial:

Fertur habere meos, si uera est fama, libellos
inter delicias pulchra Vienna suas.
me legit omnis ibi senior iuuenisque puerque
et coram tetrico casta puella uiro.

1. PLIN. CAEC., *Ep.* IX, 23, 2-3. Segueixo, amb lleugeres diferències, la traducció de Marçal Olivari, PLINI EL JOVE. *Lletres*, I, Barcelona, Fundació Bernat Metge (FBM), 1927.

2. PLIN. CAEC., *Ep.* IX, 11, 2.

Em diuen, si no és falsa la brama, que la bella Vienna compta els meus llibres entre les seves delícies. Allí tothom em llegeix: el vell, el jove i el noi, àdhuc la casta casadeta davant l'espòs sever.³

Aquests, i altres passatges que hi podríem afegir, ens mostren que els llibres gaudien d'una difusió molt considerable en el món romà a finals del segle I. Ara bé, s'arribà a aquesta situació després d'un llarg procés, la història del qual, sobretot pel que fa als seus orígens, no podem establir amb claredat. Efectivament, la informació que ens ha pervingut sobre l'existència de llibres en els primers temps de la ciutat és escassa i insegura. Titus Livi explica aquesta manca de dades de la següent manera: «*rarae per eadem tempora litterae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et [...] etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis priuatisque erant monumentis, incensa urbe pleraeque interiere*», «Durant tot aquest període [des de la fundació de Roma fins a la invasió dels gals] foren molt escassos els testimonis escrits, únics guardians fidels dels fets històrics, i fins i tot els que haurien quedat enregistrats en els llibres dels pontífexs i en altres documents públics i privats, la major part d'ells van desaparèixer en incendiar-se la ciutat».⁴ D'altra banda una cosa és que es pugui testimoniar l'ús de l'escriptura i dels materials que hi estaven relacionats i una altra que ens consti la utilització generalitzada del llibre, concretament el llibre per excel·lència de l'antiguitat, el rotlle de paper o *uolumen*. Aquest últim va ser conegut de bon principi a Roma, després que s'hagués generalitzat a Grècia com a mínim des del segle VI aC.; però conegut no vol dir difós. Livi parla sovint —citant, generalment, com a font autoritzada Licini Màcer, un analista del segle II aC.— per als primers segles de Roma de *libri lintei* (Livi IV, 7, 12; 13, 7; 20, 8; 23, 3), llibres escrits sobre lli o tela, que es custodiaven al temple de Janus Moneta i que sembla que han contingut registres dels noms dels magistrats. Així diu, per exemple:

His consulibus cum Ardeatibus foedus renouatum est; idque monumenti est consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis neque in libris magistratum inueniuntur [...] Nomina consulum horum Licinius Macer auctor est et in foedere Ardeatino et in linteis libris ad Monetae ea [consulum nomina] inuenta.

3. MART., VII 88, 1-4, trad. M. Dolç, MARCIAL, *Epigrames*, II, Barcelona, FBM, 1952.

4. LIV., VI 1, 2.

L'any del consolat d'aquests [de Luci Papiri Mugilà i Luci Semproni Atràti = 439 aC] es va renovar el tractat amb els habitants d'Àrdea; i és només la memòria la que va preservar els noms dels còsols d'aquell any, ja que aquests no consten als anuaris més antics ni als llibres de les magistratures [...] Els noms d'aquests còsols, segons Licini Màcer, es trobaven, tanmateix, al tractat amb Àrdea i també a uns llibres de tela dipositats al temple de Moneta.⁵

El propi Plini el Vell en el seu famós passatge dedicat a la fabricació del *uolumen* de paper (*Història natural* XIII, 12, 21) ens diu que abans de l'ús d'aquest s'utilitzava el lli com a suport de l'escriptura per a anotacions d'ús privat. De fet, el principal testimoni de l'escriptura etrusca es conserva sobre les bandes d'una mòmia d'època hel·lenística tardana o romana, avui al Museu de Zagreb. No coneixem la data i l'extensió de l'ús d'aquests *libri lintei* romans, però sense dubte ja no s'utilitzaven en temps de Titus Livi, el qual, en cap dels indrets on els menciona, fa al·lusió a haver-los emprat personalment.

En el sentit que ara ens interessa, el fet és que no es pot parlar de llibres ni de lectors a Roma fins que no hi ha literatura i aquesta no existeix de debò fins que no fa eclosió al segle III aC com a resultat de la influència grega. I encara durant almenys un segle, no podem parlar-ne com de quelcom estable i generalitzat. Efectivament, un Nevi, un Enni i un Plaute en plena producció literària impliquen, sí, l'existència d'un públic lector i de la circulació de llibres manuscrits en suport paper. Però durant la llarga crisi de la Segona Guerra Púnica no es donaven precisament les millors circumstàncies per a l'assentament d'una societat de lectors. Seria durant la següent generació i entorn de cercles conscientment hel·lenitzats, com el dels Escipions, quan aquest tipus de societat es veuria definitivament consolidat.

Quin abast va tenir la difusió del llibre en aquella època? No massa ampli, segurament. De cap manera podem imaginar-nos l'hàbit de la lectura com un fet habitual i quotidià entre la població de Roma al segle II aC. La lectura no pot arribar més enllà d'on arriba l'educació i l'educació estava restringida a la classe alta. Fou en el si d'aquesta classe, a partir de l'època d'Escipió el Jove, que els llibres van circular amb freqüència, tot i que el nombre d'exemplars de cada obra en particular no va poder ser gaire alt. La literatura grega, en primer lloc, però també els poemes de Nevi i Enni eren prou coneguts entre l'elit romana. La literatura grega l'havien portada naturalment els llibres grecs i Roma es familiaritzà amb el rotlle de paper, que va esdevenir des d'ales-

5. Liv., IV 7, 10-12.

hores la forma estàndard del llibre al món romà, com des de molt abans ho havia estat al món grec. Podem suposar que el públic de lectors es va anar consolidant progressivament —tot i que en realitat no podem estudiar-lo bé fins a l'època de Ciceró i d'Àtic—, mentre que al món hel·lenístic alexandrí aquest públic existia des del segle III aC. Cap a la fi de la República, l'organització de la cultura es troba definitivament fonamentada en l'existència del llibre que «amb la seva transportabilitat i repetibilitat crea un cosmopolitisme literari nou»⁶ a Roma. És a Catul, a qui devem la descripció llatina més primerenca de l'aparença externa d'un *uolumen*: «Cui dono lepidum nouum libellum / arida modo pumice expoliturum?», «A qui dedico aquest bonic llibre nou, acabat de polir amb l'asprosa pedra tosca?»⁷

LA PUBLICACIÓ DE LLIBRES A ROMA

L'època de Ciceró és també i conseqüentment amb el que hem dit la primera que coneix, a Roma, un comerç organitzat del llibre,⁸ per dir-ho d'alguna manera, a escala industrial. El primer romà que es va dedicar a la publicació de llibres a gran escala fou Títus Pomponi Àtic, l'amic de Ciceró. La correspondència de Ciceró i Àtic ens aporta notícies precioses del seu gran negoci editorial. Àtic, que va conèixer durant un llarg sojorn a Atenes el comerç florent del llibre grec, es va imposar amb facilitat a Roma sobre qualsevol tipus de competència. El mateix Ciceró, que al principi s'havia preocupat personalment de la publicació i difusió de les seves obres, com, per exemple, del *De inuentione*, escriu més tard a Àtic: «Ligarianam [orationem] praeclare uendidisti. Posthac quicquid scripsero tibi praeconium deferam», «El meu discurs en favor de Ligari el vas vendre formidablement. A partir d'ara, tot el que escrigui, t'ho passaré a tu perquè t'encarreguis de la promoció».⁹

La manufactura i l'escriptura material del llibre anava a càrrec d'esclaus especialitzats (*serui litterati*). Es tractava normalment de grecs, que eren tinguts en gran estima i, en conseqüència, estaven ben valorats, de manera que mantenir un *staff* de copistes suposava posseir un capital considerable. Per a

6. L'expressió és de G. CAVALLO (ed.), *Libri, editori e pubblico nel mondo antico: Guida storica e critica*, 2a ed., Bari, 1977, p. 19.

7. CATUL., 1, 1-2, trad. J. Vergés i A. Seva, CATUL, *Poesies*, Barcelona, FBM, 1990.

8. Això ho va establir ja E. STEMLINGER, *Buchhandel im Altertum*, Munic, s. d. (però 1927), p. 12.

9. CIC., *ad Att.* XIII 12, 2.

un esclau amb un lleuger vernís de grec (*litterulis Graecis imbutus*) es pagaven vuit mil sestercis, diu Horaci¹⁰ i cent mil sestercis costava mig segle més tard el preu d'un esclau autènticament versat en els autors grecs, segons diu Sèneca.¹¹

La producció material de llibres s'aconseguia mitjançant la utilització d'un elevat nombre de copistes que treballaven simultàniament. No sabem amb certesa si el llibre que s'havia de reproduir els era dictat —això és el més probable— o si l'original es distribuïa per parts entre ells. Stemplinger arriba a afirmar que una gran quantitat d'esclaus escrivint al dictat alhora produïa aproximadament allò que en el seu moment (1927) una màquina tipogràfica¹² i, segons Birt —un clàssic en la història del llibre antic—, un esclau podia escriure en dues hores el segon llibre dels epigrames de Marcial (vint-i-quatre pàgines en l'edició d'Oxford) i, per tant, un exemplar complet de Marcial en disset hores.¹³ Així, un editor que utilitzés cent copistes escrivint simultàniament al dictat podia en uns quinze dies treure al mercat una edició de mil exemplars. Naturalment, els editors estimulaven els copistes per tal que escrivissin més ràpidament i en menys temps —i per tant a menor preu— produïssin més exemplars. El resultat d'accelerar el temps era, òbviament, un increment d'errades per manca d'atenció del copista. Les queixes dels autors —i no menys dels lectors— pels disbarats que arribaven a escriure els copistes eren freqüents. Ciceró es lamenta que els seus llibres circulin «plens d'errors». Les errades eren més abundants en els llibres escrits en llatí, car els *serui litterati* eren, com s'ha dit, grecs, i s'equivocaven en escriure en una llengua aliena: «de Latinis [libris] uero quo me uertam nescio; ita mendose et scribuntur et ueneunt», «per als llibres en llatí, ja no sé a qui puc recórrer, car amb tants d'errors s'escriuen i es venen».¹⁴ Amb un to menys irritat i amb més gràcia afirma Marcial (II 8, 1-4):

Si qua uidebuntur chartis tibi, lector, in istis
siue obscura nimis siue latina parum,
non meus est error: nocuit librarius illis,
dum properat uersus adnumerare tibi.

10. HOR., *Ep.* II 2, 8, trad. Ll. Riber, HORACI, *Sàtires i Epístoles*, Barcelona, FBM, 1927.

11. SEN., *Ep.* III 6, 7.

12. E. STEMLINGER, *Buchhandel im Altertum*, s. d. (però 1927), p. 14.

13. L'opinió de Th. BIRT (extreta del seu llibre *Das antike Buchwesen in seinem Verhältnis zur Literatur*, Berlín, 1882, reimpr. Amsterdam, 1959) és citada per Stemplinger, s. d. (però 1927).

14. CIC., *ad Quint.*, III 5, 6.

Si alguns passatges, lector, en aquests fulls et semblessin o massa obscurs o poc llatins, no és culpa meva: és el copista que va fer-los malbé, apressant-se per lliurar-te sencer el nombre de versos.¹⁵

Els editors més conscients intentaven evitar aquestes errades emprant lectors especials encarregats de la correcció, com els nostres correctors moderns. Han arribat fins a nosaltres fragments de papirs amb aquest tipus de correccions i sabem que els autors donaven un gran valor als exemplars de les seves obres que haguessin estat curosament corregits.

La correspondència de Ciceró a Àtic és un material prou valuós per a l'estudi del procés de la producció i posada en circulació d'un llibre a Roma. Ciceró es preocupa amb una freqüència gairebé obsessiva de la correcció dels seus exemplars:

Libri ad Varronem non morabuntur. sunt enim adfecti, ut uidisti; tantum librariorum menda tolluntur. de quibus libris scis me dubitasse, sed tu uideris. item quos Bruto mittimus in manibus habent librarii.

Amb els llibres per a Varró no hem de retardar-nos, car, com vas veure, ja estan acabats. Només se n'han de corregir els errors dels copistes; saps que vaig dubtar respecte a algun d'ells, però ja ho veuràs tu mateix. D'altra banda, els llibres que vam dedicar a Brutus ja els tenen els llibreters.¹⁶

Ciceró adverteix Àtic algun cop sobre unes correccions d'última hora que a vegades arriben a temps de ser incorporades, la qual cosa demostra la paciència i generositat d'Àtic:

Chremes, tantumne ab re tua est oti tibi [Ter., *Heauton.* 75] ut etiam Orationem legas? macte uirtute! mihi quidem gratum, et erit gratius si non modo in tuis libris sed etiam in aliorum per librarios tuos Aristophanem reposueris pro Eupoli.

Tant de temps lliure, Cremes, et deixen els teus assumptes [Terenci, *El que es turmenta a si mateix*, v. 75] que també ara pots llegir el meu *Orador*? Magnífic! Certament me n'alegro, i més que me n'alegraré si, no solament entre els

15. MART., II 8, 1-4, trad. M. Dolç, MARCIAL, *Epigrames*, I, Barcelona, FBM, 1949.

16. CIC., *ad Att.*, XIII 23, 2.

teus llibres, sinó també entre els dels altres, aconsegueixes que els teus llibreters substituïxin Éupolis per Aristófanes.¹⁷

Però també sabem que, en una ocasió, Ciceró renya Àtic per haver posat en circulació exemplars sense l'última correcció del *De finibus* («Sobre els límits de les coses bones i dolentes»):

Dic mihi, placetne tibi primum edere iniussu meo? hoc ne Hermodorus quidem faciebat, is qui Platonis libros solitus est diuulgare, ex quo “λόγοισιν Ἐρμόδωρος”. quid illud? rectumne existimas cuiquam <ante quam> Bruto, cui te auctore προσφώνῳ? scripsit enim Balbus ad me se a te quintum de finibus librum descripsisse; in quo non sane multa mutauit, sed tamen quaedam. tu autem commode feceris si reliquos continueris, ne et ἀδιόρθωντα habeat Balbus et ἔωλα Brutus,

Digues-me, doncs, quin plaer et proporciona el fet d'editar la meua obra sense el meu permís? Això no ho feia ni el propi Hermodor, que solia divulgar els llibres de Plató, d'on ve la dita «en paraules d'Hermodor». Què, doncs? Consideres correcte que algú els conegui abans de Brutus, a qui, ho saps prou bé, em dirigeixo? Em va escriure Balbus que li havies copiat tot sencer el cinquè llibre del *Tractat sobre els límits*; llibre en el qual no vaig fer gaires canvis, és veritat, però sí alguns. Faràs bé si els continues copiant, de manera que Balbus no tingui llibres sense corregir i Brutus rebuts de terceres persones.¹⁸

No gaire abundants són les notícies que tenim sobre el nombre d'exemplars que conformava una edició.¹⁹ Plini el Jove (*Lletres*, 4, 7, 2) esmenta en una ocasió una edició de mil exemplars. Tanmateix, es tracta d'un llibre distribuït a manera d'obsequi entre amics i clients, és a dir, allò que avui anomenaríem una edició privada. Sobre això tornem a tenir una font d'informació preciosa en una carta que Ciceró envia a Àtic, demanant-li que introdueixi una correcció quan la tirada ja ha estat acabada. Tampoc aquí podem donar dades precises. L'obra en qüestió és el *Pro Ligario* («En defensa de Ligari»). Ciceró esmenta en aquest discurs el nom d'una persona equivocadament.

17. *Id.* Cíc., *ad Att.*, XII 6 a, 1. En el passatge en qüestió de l'*Orator* (29) tota la tradició manuscrita porta 'Aristophane', és a dir, que l'avís de Ciceró va arribar a temps i el text va ser corregit com ell volia.

18. Cíc., *ad Att.*, XIII 21 a, 1.

19. Alguna cosa al respecte intenta esbrinar H. L. PINNER, *Books in classical antiquity*, Leiden, 1948, p. 32.

Tan bon punt algú li ha fet veure l'error, Ciceró demana a Àtic que es corregeixi en cada exemplar i que s'hi emprin tres copistes expressament mencionats a la carta: Farnaces, Anteu i Salvi. Si eren necessaris tres copistes escollits per corregir un petit error, l'edició era sense dubte força gran. Aquest cop, però, la correcció no va arribar a temps:

Brutus mihi T. Ligari uerbis nuntiauit, quod appelleretur L. Corfidius in oratione Ligariana, erratum esse meum. sed, ut aiunt, μνημονικὸν ἀμάρτημα [...] da igitur, quaeso, negotium Pharnaci, Antaeo, Saluio ut id nomen ex omnibus libris tollatur,

Brutus em va avisar amb relació a unes paraules del discurs a favor de Ligari, dient que he comès l'error d'esmentar-hi L. Corfidi. Tanmateix es tracta, com diuen, d'un error mnemotècnic [...] avisa, t'ho prego, Farnaces, Anteu i Salvi, per tal que retirin aquest nom de tots els llibres.²⁰

LLIBRERIES A ROMA

Les primeres llibreries, en el sentit comercial del terme, és a dir, botigues de llibres, de què tenim constància a Roma, es remunten a l'època de Ciceró i de Catul. Estaven situades als millors indrets dels barris comercials i eren un punt de trobada entre erudits i bibliòfils. Sabem força coses d'alguns llibreters de l'època del principat i de l'Imperi, així com dels indrets on van tenir els seus negocis, que encara poden ser rastrejats actualment. Aquest és el cas del taller i de la llibreria dels *Sosii*, els editors d'Horaci: «Vertumnum Ianumque, liber, spectare uideris, / scilicet ut prostes Sosiorum pumice mundus», «Em sembla, oh llibre meu, que mires de reüll cap a la banda de Janus i Vertumne; sens dubte posat en venda allisat per la pedra tosca dels Sosis».²¹ Vertumne tenia una estàtua dedicada al *Vicus Tuscus* (Barri Etrusc) i al seu costat s'alçava el pòrtic de Janus, lloc de banquers i canvistes, tots dos al centre del fòrum, darrera d'un lloc on avui s'aixequen encara les tres columnes corínties de l'antic temple de Càstor. Si des d'aquí creuem el fòrum fins a l'indret on se situa l'església de planta circular dels sants Cosme i Damià, haurem arribat a

20. CIC., *ad Att.*, XIII 44, 3. Aquest cop, en canvi, l'avís de Ciceró no deuria arribar a temps, car en el lloc al qual es refereix del *Pro Ligario* (33), tota la tradició manuscrita porta '*L. Corfidium*'.

21. HOR., *Ep.* I 20,1-2.

les ruïnes del temple de la Pau, que havia fet bastir Vespasià; Secund, un dels editors de Marcial, tenia allà el seu negoci:

ne tamen ignores ubi sim uenalis, et erres
urbe uagus tota, me duce certus eris:
libertum docti Lucensis quaere Secundum
limina post Pacis Palladiumque forum.

Per tal, però, que no ignoris on em pots comprar i no erris a la ventura per tota la ciutat, et faré jo de guia perquè ho encertis. Pregunta per Secund, llibert del docte Lucense, darrera de l'atri del temple de la Pau i el fòrum de Pal·las.²²

Si avancem cent passes en direcció al Capitoli, ens trobarem l'indret del *Forum Iulium*, el fòrum de Cèsar, des del qual començava el populós barri d'Argilet que arribava fins a l'Esquil·lí. Allà tenia el llibreter Atrecte el seu negoci i a la rodalia hi havia més llibreries; a l'entrada s'hi apilaven els últims llibres editats, amb les corresponents etiquetes d'autor i de títol. Sembla ser que les llibreries disposaven de racons o petites sales on s'exhibien mostres dels llibres més recents, per tal de desvetllar la curiositat del bibliòfil. Paga la pena que ens detinguem en la resposta que dóna Marcial a algú que li demanava un exemplar del seu llibre:

quod quaeris propius petas licebit.
Argi nempe soles subire letum:
contra Caesaris est forum taberna
scriptis postibus hinc et inde totis,
omnis ut cito perlegas poetas.
illinc me pete. Nec roges Atrectum —
hoc nomen dominus gerit tabernae—:
de primo dabit alteroue nido
rasum pumice purpuraque cultum
denaris tibi quinque Martialem.

Pots anar a cercar més a prop el que desitges. Sols passar sovint, en efecte, pel barri d'Argilet. Enfront del fòrum de Cèsar hi ha una tenda, amb els muntants de la porta coberts de rètols, que et permetran de llegir d'un plegat tots els noms dels poetes: allí cal que em cerquis. No cal ni que preguntis per mi a Atrecte —aquest nom té el propietari de la llibreria—: posant la mà al primer o

22. MART., I 2, 5-8.

al segon prestatge, et donarà per cinc denaris un Marcial polit amb pedra tosca i guarnit de porpra.²³

Al costat de les llibreries permanents es col·locaven també els llibreters d'ocasió que amuntegaven els seus llibres als pòrtics i a les cantonades. A la tornada d'un viatge de Grècia, Gel·li (*Nits Àtiques* IX 4, 1) ens explica que al mateix port de Brindisi va comprar un bon nombre de llibres grecs per quatre rals. Els llibres de poc èxit o passats de moda anaven a parar als llibreters de províncies; Horaci dóna consells al seu últim llibre per tal que se'n capguardi i no acabi amuntegat a Útica o Ilerda:

carus eris Romae, donec te deserat aetas:
 contrectatus ubi manibus sordescere uolgi
 coeperis, aut tineas pasces taciturnus inertis
 aut fugies Vticam aut uinctus mitteris Ilerdam.

Seràs estimat a Roma, mentre la novetat no t'abandoni; però tan aviat com començaràs a anar brut, de tan manyuclat pel vulgus, o bé engreixeràs, taciturn, les arnes, o fugiràs a Útica, o embolicat seràs tramès a Lleida.²⁴

Però també a províncies hi havia bones llibreries, com les mencionades de Lió, on es trobaven llibres de Plini, o les de Viena, on se'n trobaven de Marcial.

En el comerç de llibres, una especialitat era la venda de llibres rars o preciosos per llur antiguitat. La demanda menà els desaprensius a falsificar-los: manipulaven llibres nous per tal que presentessin un aspecte venerable. Libani ens explica quelcom certament ridícul: en una ocasió va trobar en venda... el manuscrit original de l'*Odissea*!

Roma fou sempre el centre del comerç llibreter, també durant la seva decadència i després. Sulpici Sever (*Diàlegs* I 23, 4) ens explica a principis del segle v que el seu llibre sobre la vida de sant Martí fou portat a Roma per tal de donar-lo al públic en primícia, i que els editors i llibreters de tot el món van fer grans comandes del llibre, malgrat el seu preu elevat. I molt més tard, a la primera meitat del segle VII ens explica Beda el Venerable que Benet, abat de Wearmouth, va portar a casa, a Anglaterra, després d'un viatge a Roma, «una gran quantitat de llibres de totes classes».²⁵

23. MART., I 117, 8-17.

24. HOR., *Ep.* I 20, 10-13.

25. Aquestes anècdotes, així com l'anteriorment referida de Libani, les llegim en H. L. PINNER, *Books in classical antiquity*, Leiden, 1948, p. 48-49.

BIBLIOTEQUES, BIBLIÒFILS I BIBLIÒMANS

Les col·leccions privades de llibres a Roma són anteriors a l'establiment de biblioteques públiques. Els primers romans de qui sabem que van tenir importants biblioteques són generals victoriosos com Emili Paulus, Sul·la i Lucul, que se les van endur a Roma com a botí de guerra. Lucul, que injustament recordem només per les seves afeccions gastronòmiques, va reunir —ens ho explica Plutarc (*Vides de Cimó i Lucul*, 42)— una excel·lent col·lecció de llibres que molt generosament posava a disposició dels erudits. Tenim constància també de les magnífiques biblioteques que Ciceró va reunir a les seves *uillae* i, en general, sembla ser que una bona biblioteca era un article de luxe que distingia les classes patrícies a Roma.

La primera biblioteca pública de què tenim notícia la va fundar l'any 39 aC Asini Pol·lió, l'amic de Virgili i d'Horaci, amb el botí de la seva campanya a Dalmàcia. Poc temps després, però, el propi August va construir dues biblioteques, una al Camp de Mart i l'altra al Palatí, i en tots dos casos els llibres de llatí ocupaven un edifici i els de grec un altre, d'acord amb un pla dissenyat ja per Juli Cèsar i al qual van atènyer-se successivament els emperadors següents. Diguem de passada que aquesta distribució ens mostra que els autors llatins podien suposar ja aleshores una quantitat de llibres comparable a la dels autors grecs. A partir d'aquest moment la fundació de biblioteques públiques es va convertir en costum imperial. De totes aquestes biblioteques només han pervingut algunes ruïnes de la Biblioteca Ulpia, construïda per Trajà al seu fòrum i que encara existia, atès que la coneix Sidoni Apol·linar, al segle v dC.

Des del segle I es va desenvolupar una autèntica bibliomania als cercles de l'alta societat romana, i especialment entre els *parvenus* que aspiraven a formar-ne part. No hi havia *uilla* romana, digna d'aquest nom, que no tingués una luxosa biblioteca, com tampoc, a tall d'exemple, un bany luxós. Sèneca denuncia amb vehemència els nous rics que acumulen llibres per ornamentar les parets:

Quo innumerabiles libros et bibliothecas, quarum dominus uix tota uita indices perlegit? [...] Quid habes cur ignoscas homini armaria<e> citro atque ebore captanti, corpora conquidenti aut ignotum auctorum aut inprobatorum et inter tot milia librorum oscitanti, cui uoluminum suorum frontes maxime placent titulique? Apud desidiosissimos ergo uidebis quidquid orationum historiarumque est, tecto tenuis exstructa loculamenta; iam enim inter balnearia et thermas bibliotheca quoque ut necessarium domus ornamentum expolitur.

Per què tant de llibres i de biblioteques, si el seu amo, ni dedicant-hi tota la vida, arribarà amb prou feines a llegir-ne els títols? [...] Què et pot fer perdonar un home que col·lecciona prestatgeries de fusta de poncemer o de marfil, que recluta les obres d'autors desconeguts o bé reprovables i que badalla entre milers de llibres, aquell home que troba el plaer més gran en els títols i portades dels seus volums? Doncs veuràs, a casa dels més ganduls, quelcom d'oratòria i d'història dins de calaixos amuntegats fins al sostre; ara ja entre els banys i les termes de qualsevol casa es troba també, com ornament indispensable, una biblioteca.²⁶

Trimalquíó, personatge del qual se'ns ofereix al *Satiricó* un retrat tan vívid, formava part també d'aquests nous rics, car presumeix, entre els seus convidats, de biblioteques,²⁷ cosa que devia considerar indispensable, si més no a efectes decoratius.

L'única biblioteca privada que ens ha pervingut en un estat que permeti veure com van ser a l'antiguitat és la de la famosa Vil·la dels Papirs a Herculà. Quan es va excavar la vil·la l'any 1754, s'hi va trobar una petita cambra en la qual hi havia centenars de *uolumina*, de rotlles de paper reduïts a cendra entre restes de caixes, ben ornamentades. Les caixes de llibres es col·locaven sobre els prestatges de les parets i al centre de l'habitació hi havia la taula per consultar els llibres. Tanmateix aquesta petita biblioteca amb prou feines pot donar una idea del que eren les fastuoses cambres on es guardaven els llibres a les mansions dels patricis, el luxe i la magnificència de les quals a penes cedien davant dels de les biblioteques imperials.

Les biblioteques que van sobreviure fins al segle v de la nostra era havien passat a aixoplugar, des de dos-cents o cent cinquanta anys abans, uns nous inquilins, els *codices*, la generalització dels quals va posar fi a segles de llibres escrits en *uolumina*, és a dir, en rotlles de paper. Alguns d'aquests inquilins han arribat fins a nosaltres, però amb les belles cases que els van aixoplugar la incúria dels propis romans i les invasions bàrbares van ser menys benèvols que les cendres del Vesuvi. I aquelles cases van desaparèixer, convertides en ruïnes, quan amb elles desapareixia el món antic.

26. SEN., *De tranq. anim.*, 9, 6-7.

27. PETRON., *Sat.*, 48, 4.